

МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ ЯК ФАКТОР УСПІШНОСТІ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

С.В. Пухно

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Навчально-наукового інституту педагогіки і психології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
svetlanapuhno@gmail.com

Пухно С.В. Мотивація до навчання як фактор успішності адаптації першокурсників закладів вищої освіти. У статті представлено теоретичний аналіз сучасних досліджень проблем мотивації до навчання студентів-першокурсників закладів вищої освіти та особливостей проходження адаптації до умов навчання. Представлено теоретичний аналіз особливостей юнацького віку. Визначено, що специфіка мотивації до навчання студентів закладів вищої освіти є однією з основних складових успішності оволодіння юнаками майбутньою професією, а також цей психологічний компонент структури особистості впливає на успішність проходження адаптації. Саме від спрямованості, інтересу та усвідомлення власних перспектив людиною у сфері майбутньої професійної діяльності залежить специфіка проходження першого складного періоду її життя у новому інституті соціалізації. У результаті проведеного експериментального дослідження мотивації до навчання та проходження адаптації першокурсників закладу вищої освіти, визначені особливості мотивації навчання студентів і показники адаптованості до навчальної групи та навчальної діяльності. Проведений аналіз причинно-наслідкових зв'язків між особливостями мотивації до навчання та показниками адаптації першокурсників надає підстави для визначення того, що мотивація до навчання та оволодіння професійною діяльністю є фактором успішності адаптації як до взаємодії в умовах спільної діяльності в академічній групі, так і навчальній діяльності студентів загалом. Процес адаптації вимагає психологічного та педагогічного забезпечення, необхідних соціально-педагогічних умов у структурі системи освіти, що є пріоритетним завданням сучасності.

Ключові слова: юнацький вік, мотивація, мотивація до професійного навчання, групові норми і цінності, адаптація, соціальна адаптація, соціалізація, самореалізація, адаптація до навчальної групи, адаптація до навчальної діяльності.

Pukhno, S.V. Motivation for studying as an effective factor of freshmen's adaptation at higher educational establishments. The theoretical analysis of modern studies of motivation for the freshmen's teaching at higher educational establishments and the adaptation peculiarities to the conditions of educational process are presented in the article. Theoretical analysis of peculiarities of juvenile age is presented. It has been determined that the specificity of motivation for the teaching of students at higher educational establishments is one of the main success components of young people in the future profession, and also this psychological component of the person's structure influences the success of adaptation. Due to the orientation, interests and awareness of the person's own prospects in the field of future professional activity that depends on the specifics of the first complex life period at the new socialization institution. As a result of the pilot study of the motivation for studying and freshmen adaptation at the higher educational establishment, the peculiarities of freshmen's motivation and the indicators of adaptation for studying group and educational activity were determined. The analysis of causal relationships between the motivation peculiarities for education and the indicators of freshmen's adaptation provides grounds for determining that the motivation for studying and mastery of professional activity is a success factor of adaptation both for interaction in conditions of joint activity in the academic group and students' educational activity in general. The process of adaptation requires the psychological and pedagogical support necessary for the socio-pedagogical conditions in the education system structure, which is a priority task of the present.

Key words: juvenile age, motivation, motivation for the professional education, group norms and values, adaptation, socioadaptation, socialization, selfrealization, adaptation for the academic group, adaptation for the educational activity.

Постановка проблеми. Актуальними в умовах зростаючих вимог до виконання фахівцями професійних функцій є низка проблем, серед яких ті, що пов'язані з специфікою мотивації до навчання студентів закладів вищої освіти, оскільки саме цей психологічний феномен постає стержневою складовою успішності оволодіння майбутніми професіоналами базових знань, вмінь та навичок, необхідних на сьогодні для формування компетенцій, відповідних тій чи іншій професії. Зокрема, на сьогодні, професійна діяльність вчителя є однією з найбільш складних, оскільки вчитель повинен володіти досить обсяговою та складною системою знання, вмінь прогнозувати інваріантність наслідків власної педагогічної діяльності. Мотивація до навчання є фактором успішності проходження адаптації першокурсників закладів вищої освіти, – від спрямованості, зацікавленості та бачення перспективи молодою людиною у сфері своєї майбутньої професійної діяльності залежить специфіка проходження першого складного періоду її життя у новому інституті соціалізації. Вказане потребує активної дослідницької уваги, оскільки особливості адаптації першокурсників, а також основні чинники, що впливають на специфіку її проходження, на сьогодні є актуальною проблемою організації навчально-виховного процесу та питань ефективності підготовки майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мотивації до навчання студентів закладів вищої освіти поставала предметом дослідження вітчизняних науковців, серед яких А.М. Алексюк, С.С. Архангельський, Н.Ц. Бадмаєва, С.В. Бобровицька, В.К. Вілюнас, О.В. Гилюн, Т.І. Ільїна, І.В. Зайцева, С.С. Канюк, П.Г. Лузан, А.К. Маркова, В.Є. Михайличенко, Г.А. Мухіна, В.В. Полянська, А.О. Реан, Н.О. Черняк, В.А. Якуніна та ін. У працях дослідників представлено аналіз мотивів вступу до закладу вищої освіти; динаміку змін мотивів в різні періоди навчання; специфіку формування мотивації до навчання; фактори формування позитивної мотивації до навчальної діяльності. Особливості адаптації першокурсників до навчання, а також чинники проходження адаптаційних процесів та їх наслідків, – пріоритетна проблематика значного пошукового інтересу науковців, серед яких більшість – представники професорсько-викладацького складу вищих закладів освіти. Вказані проблеми розглядались у працях Т.В. Алексєєва, А.Д. Андрєєва І.Д. Бежа, Т.В. Буяльської, О.П. Венгер, В.Г. Гамова, Л. Гармаша, О.Д. Гречишкіна, О.Г. Гуменюк, К.Г. Делікатного, Н.М. Дятленко, Ю.Є. Зарюгіної, Г.П. Левківської, Л.В. Ключек, Л.В. Косаревої, Н.В. Любченко, О.В. Маріної, М.Д. Прищак, О.В. Прудської, Є.О. Резнікової, О.Г. Солодухова, Т.П. Спіріної, О.О. Стягунова, Ф.Г. Хайрулліна, А.В. Фурман, І.М. Шаповал та ін. Більшість дослідників акцентують увагу на важливості адаптації першокурсників, оскільки, за А. Першиною, саме ці студенти складно переживають зміни багатьох аспектів життя, що впливає на подальше функціонування у новому соціумі [1]. Дослідниками визначено, що сформована мотивація до набуття професійного знання та опанування відповідною інтересам та вподобанням молодій людині професією, за умови недостатності необхідних для навчання знань, вмінь та навичок, постає компенсуючим фактором, зокрема, – під час адаптації до нового закладу освіти, і, навпроти, – високий рівень знань, вмінь, здібностей не може компенсувати низький рівень мотивації до навчання та до успіхів у навчанні. Особливості адаптації першокурсників закладів вищої освіти є предметом серії авторських досліджень [2; 3]. Специфіка проходження адаптації першокурсників впливає на формування компетенцій у певній професійній діяльності, потенційної готовності і фактичної здатності людини її виконувати. На сьогодні актуальною проблемою є вироблення ефективних механізмів оптимізації процесів адаптації та формування стійкої позитивної мотивації до професійного навчання студентів вищих закладів освіти.

Мета статті полягає у дослідженні мотивації до навчання як фактору успішності адаптації першокурсників закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Період юнацтва, – традиційно, – період вступу молодій людині до навчання до закладу вищої освіти, – розглядається як період формування світогляду особистості, особистісного і професійного самовизначення. Для юнацького віку характерна навчально-професійна діяльність, пов'язана з визначенням майбутньої професійної складової життя людини. Критерієм дорослішання є готовність до виконання трудової діяльності у певній галузі. Саме цей віковий період характеризується появою нового діапазону соціальних ролей, зростанням самостійності і відповідальності. В юності перед людиною постає основне завдання професійного самовизначення, що формує нову внутрішню позицію: юнаки звернені у майбутнє, вони будують нові життєві перспективи. Криза цього віку пов'язана з переходом до самостійного життя, і, як правило, вона загострюється під час проходження адаптаційних процесів у вищому закладі освіти. Адаптація першокурсників пов'язана з пошуком оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах, необхідністю самообслуговування, тощо. Недостатність життєвого досвіду викликає невпевненість, що може виражатися у агресивності, почутті неповноцінності, апатії до навчальної діяльності, замкненості, тощо.

Мотивація до навчання за обраною професією орієнтує діяльність особистості, формує систему світогляду, активізує практичну діяльність. Професійне навчання є складним, підвищує вимоги до юнака. Мотиваційна складова навчання забезпечує його результативність, спрямовує професійну активність. У закладі вищої освіти відбувається формування майбутнього фахівця, а оскільки кожна особистість унікальна, – мотивація до майбутньої професійної діяльності переломлюється через індивідуально-психологічні особливості людини. Мотиваційний компонент навчання впливає на якість навчання, а в майбутньому, – на виконання фахівцем професійних функцій. Інтерес до обраної спеціальності і до відповідних дисциплін сприяє професійній спрямованості, що характеризує психологічну готовність особистості до вибору напрямку майбутньої професійної діяльності і входження в діяльність, готовності до виконання професійних функцій. Професійне самовизначення – вибір професії, яка відповідає індивідуальним властивостям людини, це особливість в структурі

мотивів, від якої залежить досягнення професійного успіху. Професійна спрямованість формується в ході навчання у закладі вищої освіти.

Поняття «мотивація» є складним психологічним феноменом який інтерпретується як система мотивів або стимулів та чинників, що детермінують конкретну діяльність, поведінку особистості. Вказане поняття містить потреби, мотиви, цілі, переживання особистості, пов'язані з їх задоволенням і реалізацією. Мотивація визначає поведінку, спрямованість і активність людини. Формування мотивації можливе лише за умови зв'язку мети з особистісними цінностями людини: зв'язок особистісних цінностей пов'язаний з результатом майбутньої діяльності, впливає на те, як внутрішні мотиви стимулюють енергію мотивації особистості. Мотиваційна складова навчальної діяльності впливає на пізнавальні потреби особистості, мотиви і сенси професійного навчання. До труднощів процесу адаптації першокурсників, згідно авторським дослідженням, відноситься несформованість мотивації щодо вибору професії [2, с. 43-45].

Адаптація – це процес та результат пристосування індивіда (особистості) до нових умов оточуючого (природного та соціального) середовища. Цей процес залежить від активності людини, аналізі результатів своєї діяльності в нових умовах [4, с. с. 10-11].

Серед факторів, що впливають на проходження адаптації, виділяють особливості проходження людиною інститутів соціалізації, наявність попереднього досвіду, її індивідуально-психологічні особливості. На успішність адаптації першокурсників закладів вищої освіти впливає мотивація до професійного навчання, самовизначення, мотивації досягнення успіху, наявність необхідних для навчання знань та вмінь, сформованість необхідних навичок, актуалізація діяльності до розвитку відповідних професійних здібностей, і, як наслідок і, водночас, – фактор проходження адаптації, – емоційне переживання задоволення процесом навчання. Вагомим критерієм адаптації студентів є стан задоволення або незадоволення процесом і результатом професійного навчання. Зрозуміло, важливим є розвиток у юнака необхідних властивостей, – чинників адаптації: мотивації досягнення успіху, адекватної самооцінки, самоповаги, прагнення та потреби в самоосвіті. Результат успішної адаптації – зниження рівня тривожності, позитивні емоційні стани, прийняття юнаком нових ролей, тощо.

До зовнішніх критеріїв адаптації студентів відносяться такі, як відбувається прийняття і підтримка норм і цінностей закладу вищої освіти, виконання правил навчального процесу; розвиток самостійності в навчально-дослідницькій та науково-дослідній діяльності; уміння застосовувати знання на практиці. За Т.П. Спіріною, Ю.Є. Зарюгіною, активна адаптація сприяє успішності соціалізації: студент першого курсу приймає групові норми і цінності та будує на їх основі нову діяльність, відносини з оточуючим середовищем. При цьому, у першокурсника може формуватися нова мета – прагнення до повноцінної особистісної реалізації у новому соціальному середовищі [5, с. 183].

До труднощів навчання першокурсників відносяться відсутність спеціальних організаційно-навчальних та комунікативних навичок, низький рівень довільності та опосередкованості психічних пізнавальних процесів, слабка рефлексивність, студент не володіє навичками критичного аналізу, вироблення ефективних операцій для виконання навчальних дій. Це вимагає психологічної допомоги першокурсникам. Проблемний рівень викладання дисциплін вимагає розвитку у студентів інтелектуального сприймання, високої концентрації, обсягу, стійкості, переключення та розподілу уваги, критичного мислення. Несформованість цих процесів, відсутність необхідних знань та вмінь, позначається на перебігу адаптації студентів. Визначені труднощі вимагають додаткової самостійної роботи, надолуження відсутніх знань, навичок, вмінь, і без цього сенс подальшого навчання втрачається. Проте, відсутність сформованих у юнака навичок організації та виконання самостійної роботи позначається на якості навчання. Саме мотивація до навчання постає фактором активізації молоді людини в ході опануванні системи знань та оволодіння необхідними навичками та вміннями їх застосовувати на практиці.

На ефективність вивчення студентами фахових предметів впливає значна кількість чинників: високий рівень знань та вмінь; успішність проходження адаптації; інтелектуальність сприймання; вміння виконувати самостійну роботу; сформована мотивація до професійного навчання; розвиток когнітивної сфери. Відсутність сформованої системи базових знань, вмінь та навичок самостійної роботи позначається на якості навчання: першокурсники з низьким рівнем знань та вмінь самостійної роботи втрачають інтерес до навчання, професійну мотивацію та інтерес до дисциплін і подальшої науково-дослідної роботи. Складність проходження адаптації проявляється в емоційній нестабільності

першокурсників, появі невпевненості, втраті перспективи [2, с. 43-45]. На сьогодні необхідністю є проведення семінарів, круглих столів, диспутів щодо проблем адаптації першокурсників вищих закладів освіти. Ефективність навчання забезпечується активною взаємодією викладача і студента, проведенням консультацій та розробкою методичного забезпечення навчально-дослідної роботи. Сучасність ускладнює вимоги до здібностей та можливостей людини, цінується готовність проявляти ініціативу та приймати відповідальність за наслідки прийнятих рішень під час розв'язання проблемних питань за невизначених умов. Тому, основними завданнями закладів вищої освіти є розвиток творчих здібностей студентів, прагнення до самоосвіти, саморозвитку особистісних якостей, пошуків нестандартних алгоритмів вирішення завдань. Ці завдання реалізуються в ході виконання студентами самостійної навчально-дослідної роботи, ефективність якої, в свою чергу, пов'язана з особливостями проходження адаптації. Виконання студентом завдань самостійної роботи позначається на показниках зросту професійної самооцінки; організованості (можливості мобілізуватись з метою вирішення проблемних питань); дисциплінованості (здатності тривалий час здійснювати трудові зобов'язання); цілеспрямованості (вольовій активності); критичності мислення (побудові нових алгоритмів рішення проблемних задач). Студенти з сформованою мотивацією професійного навчання прагнуть до самостійного розв'язання навчальних проблем; відстоюють власну точку зору, на протидію прийманню інформації як факту, без самостійного критичного аналізу, відсутності ініціативності і орієнтування на готові зразки виконання завдань. Сформована мотивація до професійного навчання стимулює високий рівень самоконтролю. Першокурсники з низьким рівнем знань, несформованими вміннями самостійного навчання та саморегуляції і відсутності активності в набутті цих навичок, переживають труднощі під час адаптації і можуть залишити навчання.

З метою вивчення особливостей мотивації до навчання як фактору успішності адаптації першокурсників закладів вищої освіти, було проведено експериментальне дослідження на базі фізико-математичного факультету Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка протягом лютого-березня 2018 р (II семестр навчального року), в якому приймали участь 30 студентів-першокурсників. В дослідженні використовувалась методика Т.І. Ільїної «Мотивація навчання у вузі», яка містить три шкали: «Придбання знань» (допитливість, прагнення студента до придбання знання); «Оволодіння професією» (бажання оволодіти професійним знанням, сформувані професійні особистісні якості); «Отримання диплому» (отримати диплом при формальному засвоєнні системи професійних знань; прагненні шукати «обхідні» шляхи під час складання сесії в процесі навчання).

Переважа мотивів за двома першими шкалами свідчить про об'єктивний вибір студентом професії і отримання задоволення від професійного навчання, що, безумовно, позначається на особливостях проходження адаптації. Також, в дослідженні використовувалась методика на визначення рівня адаптованості студентів до навчання у закладі вищої освіти за шкалами адаптованості до навчальної групи і адаптованості до навчальної діяльності.

На основі аналізу результатів проведеного дослідження за методикою Т.І. Ільїної «Мотивація навчання у вузі» були отримані наступні дані. Переважаючою для 66,7 % опитаних студентів є мотивація придбання знань, для 23,3% – це оволодіння професією і для 10% – отримання диплому. Отримані дані свідчать про об'єктивність вибору більшістю студентами напряму професійного навчання, що відповідає професійним інтересам і здібностям. Переважаючі показники мотивації придбання знань пов'язані, з нашої точки зору, з тим, що більшість студентів слабо усвідомлює особливості вибраного професійного фаху: для них традиційним залишається успішність у оволодінні дисциплінами, що вивчаються у вищому закладі освіти, а саме – якісні показники навчання. Проте, результати дослідження за шкалами адаптованості свідчать про складнощі проходження адаптаційних процесів першокурсників. У 83,3% студентів цієї групи високі і у 16,7% низькі показники за шкалами адаптованості до навчальної групи. Високі показники за цією шкалою свідчать про комфортність перебування студента у академічній групі, відсутності комунікативних бар'єрів та складнощів у взаємодії з одногрупниками. Також, високі показники за цією шкалою свідчать про прийняття студентом групових норм і цінностей, виконання ним правил групи, активної взаємодії, прояви ініціативності, взаємопідтримки одногрупників. Низькі показники за цією шкалою свідчать про труднощі у спілкуванні та взаємодії з членами групи: як правило, такі студенти тримаються осторонь, не підтримують традиції групи, її норми і цінності, не зацікавлені у спільній діяльності, не можуть звернутися за допомогою до одногрупників.

За результатами експериментальних даних, у 20% студентів високі і у 10% низькі показники за шкалами адаптованості до навчальної діяльності. Високі показники за цією шкалою свідчать про легкість засвоєння студентами знань, успішно і у відповідний термін виконання завдань. За необхідності, такі студенти можуть легко звернутися за допомогою до викладачів, одногрупників, представників адміністрації, вони вільно висловлюють свої думки, дискутують. Ці студенти, як правило, мають високий рівень загально-навчальних вмінь, а саме – навчально-організаційних вмінь, що полягають у сформованих навичках виконання самостійної роботи, взаємодії в академічній групі в ході виконання цієї роботи; навчально-інтелектуальних вмінь – вибір і аналітична робота з різними джерелами інформації, систематизація даних різних джерел; виділення причинно-наслідкових зв'язків досліджуваного матеріалу; навчально-інформаційних вмінь – аналітична робота з інформацією з різних джерел; навчально-комунікативних вмінь щодо організації і проведення диспутів, дискусій, виступів перед аудиторією, навичок та вмінь аргументувати власну точку зору [1, с. 37–38].

Низькі показники за шкалою адаптованості до навчальної діяльності свідчать про труднощі у процесі придбання знань, виконання завдань. Студенти переживають труднощі у вигляді неможливості виконання завдань у встановлений термін, вони не прагнуть звертатися за допомогою до викладачів, одногрупників, уникають можливості висловлювати свої думки, тощо. Як правило, у таких студентів низький рівень знань, несформована мотивація до професійного навчання, несформована комунікативна культура, наявність комунікативних бар'єрів, низькі адаптаційні можливості. Ці труднощі пов'язані зі складністю проходження попередніх інститутів соціалізації і браку необхідного досвіду. Для таких студентів необхідна консультаційна робота у взаємодії з викладачами, виконання індивідуальних самостійних завдань. В результаті проведеного експериментального дослідження визначено, що саме для студентів з низькими показниками за шкалами адаптованості до навчальної групи та навчальної діяльності характерні низькі показники мотивації придбання знань, оволодіння професією та виражена мотивація отримання диплому. Крім цього, вважаємо, що низькі показники адаптації до навчальної групи є результатом відсутності у студентів комунікативних знань, вмінь та навичок, і це вимагає організації навчально-виховного процесу з тренінговими формами роботи з першокурсниками, що відчують подібні труднощі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Більшість дослідників мають сформовану думку відносно основного сенсу навчальної діяльності людини у закладі вищої освіти: основним сенсом цієї діяльності є зміни в особистісному світі людини, її моральному розвитку та розвитку інтелектуального потенціалу, формування механізмів самоорганізації і прагнення до вдосконалення. Формування майбутнього фахівця у певній професійній галузі та ефективна самореалізація людини у наступній обраній трудовій діяльності залежить від значної кількості чинників, серед яких на початковому етапі фахового навчання є мотивація до професійного навчання та проходження процесу адаптації першокурсників вищих закладів освіти. Результати проведеного теоретичного аналізу здобутків сучасної наукової думки з проблем мотивації та адаптації студентів вищих закладів освіти, а також – авторське дослідження, надають підстави для констатації того, що мотивація оволодіння професією є фактором успішності адаптації першокурсників. Цей процес вимагає певного психологічного та педагогічного забезпечення, необхідних соціально-педагогічних умов у структурі системи освіти: наявності сприятливого середовища; реалізації різних напрямів виховної роботи; впровадження тренінгової та консультаційної роботи зі студентами. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці необхідних моделей подібної роботи комплексного характеру, а також вивчення досвіду роботи вітчизняних та іноземних закладів освіти.

Список використаних джерел

1. Першина А. Адаптація студентів до навчання у вищих навчальних закладах / Анна Першина // Освіта регіону. – №3. – 2011. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/590>
2. Пухно С.В. Психологічні особливості проходження адаптації студентів-першокурсників ВНЗ як чинник процесу формування знань з фізико-математичних дисциплін / С.В. Пухно // І Міжрегіональна науково-методична конференція. «Теоретико-методичні засади вивчення сучасної фізики та нанотехнологій у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах». (26 листопада 2015 р.) – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – С. 43-45.
3. Пухно С.В. Психологічні аспекти мотивації майбутніх викладачів фізико-математичних дисциплін / С.В. Пухно // Актуальні питання природничо-математичної освіти : Зб. наукових праць. – Випуск 4. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2014. – С. 127–132.

4. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
5. Спіріна Т.П. Особливості адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі / Т.П. Спіріна, Ю.Є. Зарюгіна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». – Випуск 32. – 2014. – с. 182-184.

References translated and transliterated

1. Pershina A. (2011). Adaptacija studentiv do navchannja u vyshhych navchal'nyh zakladah [Adaptation of students for studying at higher educational establishments] Osvita regionu. – №3. – Retrieved from: <http://social-science.com.ua/article/590> [in Ukrainian].
2. Puhno S.V. (2015). Psyhologichni osoblyvosti prohodzhennja adaptacii' studentiv-pershokursnykiv VNZ jak chynnyk procesu formuvannja znan' z fizyko-matematychnyh dyscyplin [Psychological peculiarities of the students' adaptation of VNZ in the process of formulating knowledge from physical-mathematical disciplines] I Mizhregional'na naukovo-metodychna konferencija. «Teoretyko-metodychni zasady vyvchennja suchasnoi' fizyky ta nanotehnologij u zagal'noosvitnih ta vyshhych navchal'nyh zakladah». (26 lystopada 2015 r.) – Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka. S. 43-45. [in Ukrainian].
3. Puhno S.V. (2014). Psyhologichni aspekty motyvacii' majbutnih vykladachiv fizyko-matematychnyh dyscyplin [Motivation psychological aspects of future teachers'of physical and mathematical disciplines] Aktual'ni pytannja pryrodnycho-matematychnoi' osvity : Zb. naukovyh prac'. Vypusk 4. Sumy : SumDPU im. A.S. Makarenka. S. 127–132. [in Ukrainian].
4. Slovar' praktycheskogo psyhologa (1998). [Dictionary of Practical Psychologist] / Sost. S. Ju. Golovyn. – Mynsk: Harvest, 800 s. [in Russian].
5. Spirina T.P. (2014). Osoblyvosti adaptacii' studentiv-pershokursnykiv do umov navchannja u vyshhomu navchal'nomu zakladi [Special education of feshmen for the educational conditions at higher educational establishment] Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija «Pedagogika, social'na robota». Vypusk 32. S. 182-184. [in Ukrainian].